

Günter Mangelsdorf, Die Ortswüstungen des Havellandes. Ein Beitrag zur historisch-archeologischen Wüstungskunde der Mark Brandenburg. Veröffentlichungen der Historischen Kommission zu Berlin, Band 86, 324 stran, 26 vyobrazení. Berlin 1994.

Mangelsdorfova monografie je významným přínosem k problematice středověkých dějin, v nichž tzv. „Wüstungsforschung“ má již více než stoletou tradici. Cílem této práce je podat přehled zaniklých sídlišť v povodí Havoly, jejich kvantitativní rozsah, zjistit příčiny, které tento proces vyvolaly, a jaký vliv měl proces zanikání sídlišť na vývoj celkového osídlení a vzhled krajiny. Základ práce tvoří prameny archeologické, písemné, kartografické, jména místní a názvy polních tratí. Vypovídací hodnota archeologických pramenů je však omezena, neboť se jedná většinou jen o povrchový sběr stěpů keramických nádob. Na žádné z registrovaných zaniklých vesnic nebyl proveden archeologický výzkum.

Monografie obsahuje tři díly. V prvním je soupis 160 lokalit zaniklých osad. Soupis obsahuje tyto údaje: polohu sídla, nálezy, písemné prameny, charakter pužiny, poznámky a literaturu.

V druhém díle podal autor rozbor procesu zanikání a to z hlediska celkového rozsahu a rozšíření, uvádí druhy zaniklých sídlišť, charakteristiku archeologického materiálu, dále se zabýval časovým rozřazením zaniklých osad v jednotlivých staletích, a to od 12. do 15. století. V rámci tohoto oddílu se zabýval příčinami pustnutí a poměrem zaniklých sídlišť k existujícím osadám.

Třetí díl práce pak shrnuje výsledky studia na sledovaném teritoriu.

Výsledky výzkumu zaniklých osad v marce Brandenburg jsou i pro nás poučné, neboť až do konce 12. století tam bylo intenzivní slovanské osídlení. Proto sídliště zaniklá do konce 12. století se vyznačují nálezy slovanské keramiky. Pokud se týká časového zařazení zaniklých osad, bylo možno přesně datovat jen 60 sídlišť. Na 12. století připadá 16 zaniklých osad, na 13. století 13, ve 14. století zaniklo 21 sídlišť a v 15. století 9 osad. Proces pustnutí byl kolem r. 1500 ukončen. Zřetelné oddělení jednotlivých fází nebylo možné provést, neboť vznik zaniklých vesnic byl rozložen po celém století. Kvocient pustnutí činí v Pohavolí 25 %.

Z hlediska etnického nastává změna ve 13. století, kdy vedle nálezů slovanských se objevuje již i časně německá keramika. V důsledku německé kolonizace zanikla řada slovanských osad. Slovanské obyvatelstvo však je jak archeologicky tak i v písemných pramenech doloženo ještě ve 14. století. Některé vesnice byly označeny jako „villa slavicalis“ nebo „wendisch“. Také zemské desky založené Karlem IV. v r. 1375 dosvědčují přítomnost slovanského obyvatelstva.

Změna sídlištní struktury byla i v Pohavolí způsobena zaváděním nových forem hospodaření jako byly trojpolní a lánový systém. Celá řada slovanských sídlišť byla přeložena v důsledku změny hydrologických poměrů zejména zvýšením hladiny spodní vody.

Při rozboru příčin, jež vedly k zániku sídlišť, autor konstatuje, že se nedají přesně určit. Příkladně se k názoru, že příčin bylo více, které současně mohly zánik způsobit. Domnívá se, že každá fáze zanikání má specifické příčiny. Rozlišuje dvě základní fáze a to 12. až 13. století, kde působily jiné faktory, než ve fázi 14. a 15. století. Důležitou roli podle autora hrál stav středověké společnosti a jejího hospodářského a sociálního vývoje. Nechybí ani případy, kdy vesnice byly pohlceny do teritoria vznikajících měst, nebo došlo ke spojení osad ležících blízko sebe.

Monografie G. Mangelsdorfa představuje nejen fundovaný pohled na proces zanikání středověkých sídlišť, ale je současně základem ke studiu vývoje celkového osídlení v Pohavolí v období vrcholného středověku.

VLADIMÍR NEKUDA

Mediaevalia archaeologica Bohemica 1993, Památky archeologické – supplementum 2, Praha 1994.

S podporou Grantové agentury Akademie věd České republiky vyšel i sborník z oboru archeologie středověku. Po úvodním článku hlavních editorů sborníku, kterými jsou J. Klápště a P. Vařeka, v němž je do značné míry přesvědčivě zdůvodněna chronologická i tématická šíře daleko překračující dva grantové úkoly řešené v oddělení archeologie středověku Archeologického ústavu AV ČR v Praze, následuje stěžejní

dílo celého sborníku – článek J. Klápštěho „Změna – středověké transformace a její předpoklady“ (str. 9–52) vycházející z pobytu na École des Hautes Etudes en Sciences Sociales v Paříži a přednáškového cyklu na Filosofické fakultě University Karlovy. Do jisté míry esejisticky pojatá práce proniká k předpokladům i k projevům řady jevů, které nás právě dnes na středověku zajímají. Jednotlivé kapitoly se zabývají východisky, přírodním prostředím, demografickým vývojem, technologickými proměnami, obchodem a sociální strukturou společnosti. Pohled do seznamu literatury ukazuje, že autor svoji práci opřel především o českou (myšleno Čechy), německou, angloamerickou a francouzskou literaturu a s ní do našeho prostředí přináší i zajímavé výsledky i myšlenky ze západoevropského prostředí, které mohou být v mnohém inspirující. Z evropského hlediska je řešena otázka obchodu, především jeho dálkové formy projevující se nejen tesaurací mincí, ale i politickými sňatky s architekturou. Lze jen poznamenat, že východní obchod trval nejen do pádu Kyjeva roku 1240, ale v písemných i archeologických pramenech se objevují doklady pokračování tohoto obchodu ve druhé polovině 13. stol. (srv. V. B. Perchavko, Svjazi drevnej Rusi so slavjanskimi stranami, Moskva 1987). Za podstatné považují publikaci základní plánové dokumentace šlechtického sídla v Bedřichově Světci (obr. 9) navázaného na románský kostel. Zdejší archeologický výzkum poskytl cenné podklady pro úvahy o tom, jak vypadal ohrazený nebo lehce opevněný dvorec ve druhé třetině 13. stol. a jak se na přelomu 13. a 14. stol. změnil v sevřeně tvrzisté chráněné mohutným příkopem. J. Klápště tento opevněný útvar považuje za motte (str. 50) ve smyslu širšího pojetí H. Hinze (Motte und Donjon, Köln 1981, 25). Za vtipné považují i doplnění některých plánů (obr. 3, 8) drobnou kresbičkou pláčka na mlýnské kole nebo pečeti. Neplatí to však o obr. 9, kde boční pohled na kostel vůbec nesouvisí s publikovaným půdorysem a může být i zavádějící. Rozsáhlou, především typologicky zaměřenou, je studie N. Profantové o ostruhách v Čechách (K nálezům ostruh z konce 7.–9. stol. v Čechách, str. 60–85). Srovnáním s Moravou dochází k závěru, že ostruhy dokládají „...časový posun, s nímž jsou... elity zapojeny do budování státních struktur“ (str. 83). M. Lutovský a K. Tomková v publikaci nálezů z pohřebiště u Hlohovic „objevených“ v depozitáři po pětadesáti letech, prokávají, že v 10. stol. končí v Čechách mohylový pohřební ritus (K problematice nejmladších raně středověkých mohyl v Čechách – pohřebiště u Hlohovic, str. 86–106). Vzhledem k chronologickým možnostem některých nálezů (esovitě záušnice) to nemusí být závěr konečný. Jen na okraj lze poznamenat, že na východní Moravě jsou náznaky toho, že žárový mohylový pohřební ritus přežíval více do mladší doby hradištní (srv. V. Dohnal, Slovanské žárové mohyly na východní Moravě, in: Slované 6.–10. století. Sborník referátů ze symposia Břeclav–Pohansko 1978, Brno 1980, 63–75). Na možnosti rentgenofluorescenční analýzy kovových předmětů, především z barevných kovů, ukazuje J. Frána (Studium složení kovových nálezů z Hlohovic, str. 106–107). Z předpokladu záměrného budování nemovitých statků privilegovaných vrstev vychází článek P. Meduny „Cesty ve středověku – středověk v cestách“ (str. 108–116). Shrnutí problematiky nejznámějšího typu středověkého domu je náplní studie Z. Smetánky „K problematice trojdielného domu v Čechách a na Moravě v období vrcholného a pozdního středověku“ (str. 117–139). Pramennou základnou jsou nejen výzkumy na Moravě (Pfaffenschlager, Mstěnice, Bystřec, Kouřky, Vilémov), ale i výzkumy v Čechách (především Svídna). V poslední době byla archeologickým výzkumem tato základna o domovní půdorysy ze 14. stol. na zaniklém Hradu u Thayı (Bez. Weidhofen, Niederösterreich). Právě v posledních výzkumných etapách byl odkryt jeden z nejtýpictejších trojdielných domů s ohništěm v síni, které je dalším dokladem předznamenávajícím vznik černé kuchyně (S. Felgenhauerová, Wüstung Hard – Grabungsbericht 1992, Arbeitsberichte des Kultur- und Museumsvereines Thaya 1/1993, 507–509). Jen stručným souhrnem se může český čtenář seznámit s článkem P. Vařeky o pověrečných praktikách spojených s domem (Customs and rites connected with the building process of a rural house and its importance for the study of archaic notions about space and landscape, str. 139–144). Z dlouhodobého systematického výzkumu Starého Mýta vychází článek M. Richtera „Hrnčířská pec ze Starého mýta (k otázce počátků vrcholně středověké keramiky, str. 145–154). Rozbor objevené situace i nálezů dovolil vyslovit celou řadu nosných hypotéz o symbióze starších hrnčířských tradic s novými technologiemi, resp. hrnčířů pracujících v duchu hradištní tradice s hrnčířii obeznámenými s novými technologiemi. Období kolem poloviny 13. stol. je pro poznání vývoje naší tzv. středověké keramiky rozhodující. Přehled výsledků výzkumů na hornických sídlištích, především v Německu, je v článku K. Nováčka „Hornická sídliště – příspěvek ke studiu středověkého neagrárního osídlení“ (str. 158–170). S velmi dobrými výsledky z území Saska kontrastují úplné počátky takto zaměřeného výzkumu v Čechách a na Moravě. Numismatickou problematikou se zabývá článek Z. Nemeškalové-Jiroudkové a L. Nemeškala „Dva nálezy mincí 15. a 16. století z Mostecka“ (str. 171–180). Výsledkem mnohaleté analýzy rostlinných makrozbytků z historického jádra Mostu je článek V. Čulíkové „Rekonstrukce syntantropní vegetace středověkého města Mostu“ (str. 181–204). Celé okolí Mostu bylo ve 13.–16. stol. otevřenou krajinou s velkým podílem obilnárství. Mezi menšími články zařazenými do části nazvané „Varia“ zaujmou dva články zabývající se výsledky výzkumu na sídlišti u kostela sv. Petra v Praze a to nejen z archeologického a historického pohledu, ale i z hlediska paleobotaniky a paleozoologie (M. Bureš–V. Kašpar–P. Vařeka, Preliminary Report on the 1992–1993 excavations at the medieval site near to St Peter's church, Prague, str. 205–214; M. Beech, The medieval settlement near to St Peter's church-environment and economy, str. 215–218). Dále jsou publikovány přehledy výzkumů v historickém jádru Českých Budějovic, Plzně a v Libkovicích, tak známých ze sporů mezi ochránci přírody a vládou (J. Militký–P. Zavřel, Archeologické

výzkumy v historickém jádru Českých Budějovic v roce 1993, str. 219–221; K. Nováček, Archeologický výzkum v Plzni v roce 1993, str. 222; K. Nováček–P. Vařeka, Libkovic, okr. Most – záchranný archeologický výzkum (předběžná zpráva), str. 223–224).

Sborník přináší celou řadu velmi potřebných informací z poměrně chronologicky širokého úseku středověku přičemž chronologické a možná i tematické zúžení by mu rozhodně neuškodilo. Dále bych chtěl upozornit na to, že u textů pod vyobrazení u anglicky psaných článků měl být i český ekvivalent (str. 206–213).

JOSEF UNGER